

козуля звичайна, свиня дика, білка звичайна, лисиця звичайна, куниця лісова, лось звичайний, куріпка сіра і борсук звичайний – вид, що занесений до Червоної книги України. Враховуючи необхідність більш ефективного збереження лісових угруповань територію зазначених заказників доцільно об'єднати в єдиний лісовий заказник.

До особливостей Опільського екокоридору необхідно віднести високу ступінь природності ландшафтів в його границях, мінімум проведення ренатуралізаційних заходів. Водночас природні ядра в межах екокоридору є слабо вираженими, а тому для їх створення необхідно провести цілу низку організаційно-правових заходів по формуванню ключових заповідних об'єктів базових для створення природних ядер. Опільський екокоридор виконуватиме функції міжрегіонального вузлового контактного елемента між екомережами Тернопільської, Львівської та Івано-Франківської області.

Література:

1. Перелік територій та об'єктів природно-заповідного фонду загальнодержавного та місцевого значення Тернопільської області станом на 1.01.2005 року. – Тернопіль, 2005. – 150с.
2. Програма формування регіональної екологічної мережі Тернопільської області на 2002-2015 роки. – Тернопіль, 2001. – 15с.
3. Розбудова екомережі України (ред. Ю.Р. Шеляг-Сосонко). – К., 1999. – 126с.
4. Царик П. Регіональна екологічна мережа: географічні аспекти формування і розвитку (на матеріалах Тернопільської області). – Тернопіль: вид-во ТНПУ, 2005. – 172с.
5. Шеляг-Сосонко Ю.Р., Гродзинський М.Д., Романенко В.Д.. Концепция, методы и критерии создания экосети Украины. – К.: Фитосоцицентр, 2004. – 144с.

Summary:

THE STRUCTURAL-FUNCTIONAL FEATURES OF LAND-TENURE OF VALLEY OF RIVER STRYPA ARE CONSIDERED.

It is discussed the problems of nature using in the Zolota Lypa valley. It is valued the anthropological transformation of Zolota Lypa valley landscapes and it is outlined the ways of their optimization.

УДК 502.7:908 (477.8)

Петро ДЕМ'ЯНЧУК

ПРИРОДО-ЗАПОВІДНИЙ ФОНД ЗАХІДНО-ПОДІЛЬСЬКОГО ГОРБОГІР'Я ТА ПЕРСПЕКТИВИ ЙОГО РОЗВИТКУ

У практиці природоохоронної діяльності та у спеціальній літературі сукупність природних охоронних об'єктів та територій носять назву мережі або системи. Система ПЗТ (за визначенням вітчизняних вчених [6]) це – сукупність природних заповідних територій різних категорій та рангів, елементи якої об'єднані у функціональне ціле причинно-наслідковими зв'язками, і яка забезпечує стабільне та довгострокове виконання природоохоронних завдань. Така система здатна вирішувати завдання, недосяжні для розрізних (окремих) ПЗТ:

- підтримання екологічної рівноваги в межах регіону;
- збереження еталонів природи;
- відтворення і збагачення рідкісних видів флори і фауни;
- забезпечення функціонування ПЗТ у природному режимі.
- забезпечення проведення комплексних стаціонарних досліджень.

Під регіональною еколого-стабілізуючою системою розуміють територіально впорядковану єдність природних комплексів, орієнтовану на підтримання екологічної рівноваги в навколишньому середовищі та запобігання деградації ландшафтів. Ця система покликана виконувати, також, функцію центра збереження гено-, ценофонду, та

забезпечувати рекреаційні потреби населення (відпочинок, оздоровлення) [1,4,5].

А отже, саме системний підхід слугує дієвим інструментом у справі охорони природи, оскільки дозволяє на якісно новій науковій основі вирішувати проблему збереження і відтворення біо- і ландшафтного різноманіття, яка базується на фундаментальних законах організації природи (географічних і біологічних).

У природознавчому сенсі Західно-Подільське горбогір'я здавна привертало увагу дослідників різних профілів. Цінні дослідження, проведені в минулому польськими і українськими геоботаніками (В. Шафер, А. Анджеєвський, Т. Фотинюк, П. Погребняк, Г. Запалович), а в повоєнний період радянськими і вітчизняними вченими (М. Косець, М. Попов, М. Котов, Є. Брадїс, К. Татаринів, М. Койнов, К. Геренчук, П. Цись, С. Стойко, А. Мельник та багато ін.), нині дозволяють сформулювати уявлення про природу ЗПГ, його флористичні і фауністичні особливості та дають цінний матеріал для розробки заходів щодо охорони біо- і ландшафтного різноманіття регіону.

У природоохоронному відношенні ЗПГ становить неабиякий інтерес, оскільки тут проходить північно-східна межа ареалу цілого ряду деревних і чагарникових порід та трав'янистих рослин. На території дослідження збереглися цікаві осередки ендемічної та реліктової флори і фауни, надзвичайно цінні для різних галузей знань. Враховуючи цю специфіку ЗПГ, прогресивні вчені ще на початку минулого століття піднімали питання щодо охорони природи на теренах краю (В. Шафер, Т. Фортинюк, Ш. В'єрдак та ін.).

Перші резервати степової рослинності були створені митрополитом А. Шептицьким ще в 20-30-х роках минулого століття за пропозицією Наукового товариства ім. Т. Шевченка. Це – Касова гора і Чортова гора. Згодом, на площі 3,28 га був створений резерват букового лісу Стратин. Планувалось створити ще кілька заповідних територій, зокрема степовий резерват Велика Голда в с. Лучниці. Втім, цим задумам не судилось здійснитись.

Під час другої світової війни і повоєнні роки заповідний статус згаданих степових ділянок був утрачений, і відновлений лише у 1975 р., за винятком лісового резервату Стратин, статус якого й понині не відновлений.

1. Сучасний стан природо-заповідного фонду.

Для аналізу природно-заповідного фонду (ПЗФ) ЗПГ використано відомості Державних управлінь екології та природних ресурсів Львівської, Івано-Франківської та Тернопільської областей (реєстр об'єктів ПЗФ станом на 01.01.2003 р.) та картографічні матеріали виконані науковцями Київського університету [2].

Сучасний ПЗФ ЗПГ складають природні комплекси та об'єкти, що мають особливу природоохоронну, наукову, естетичну, рекреаційну та іншу цінність і виділені з метою збереження природного різноманіття ландшафтів, генофонду тваринного і рослинного світу, підтримання загального екологічного балансу, забезпечення фонових моніторингу навколишнього природного середовища.

Формування мережі природо-заповідних територій і об'єктів на теренах досліджуваного регіону було розпочато ще у 70-х роках минулого століття. Втім, особливого розмаху природозаповідання набуло лише у 90-х роках. У період з 1981 по 1990 р.р. було взято під охорону держави 120 ПЗО загальною площею 14,7 тис. га, що стало основою сучасної системи ПЗФ ЗПГ (табл. 1).

За період з 1990 по 2004 рр., кількість ПЗО зростає на 72 %, а їх сумарна площа збільшилась на 35,5 %. За цей же період заповідність, ЗПГ у цілому, зростає в 1,5 рази, з 4,4 % у 1990 р. до 6,8 % у 2004 р.

Новітній етап ознаменувався взяттям під охорону держави нових, доволі значних у територіальному сенсі, цінних у багатьох відношеннях ділянок, зокрема такі заказники як: Любінський (2078,0), Свіржський (451,0), Романівський (482,0); пам'ятки природи: Стільська (515,0 га), Гора Вапнярка (309,80), Ліса Гора, Гора Сипуха (283,0) тощо.

Динаміка структури природо-заповідного фонду Західно-Подільського горбогір'я

Категорії заповідних територій і об'єктів	Станом на 01.01.1991р.		Станом на 01.01.2004 р.	
	кількість, шт.	площа, га	кількість, шт.	площа, га
Національні природні парки	-	-	1	10072,2
Регіональні ландшафтні парки	1	11467,3	2	11779,4
Заказники:	30	14716,6	41	17999,3
а) загальнодержавного значення	3	969,0	3	969,0
б) місцевого значення:	27	13747,6	39	17030,3
Пам'ятки природи:	85	485,1	124	1774,5
а) загальнодержавного значення	2	78,0	4	670,8
б) місцевого значення:	83	407,1	120	1104,4
Заповідні урочища	7	292,6	7	292,6
Парки - пам'ятки садово-паркового мистецтва:	23	260,0	23	260,0
а) загальнодержавного значення	3	81,0	3	81,0
б) місцевого значення	20	179,0	20	179,0
Ботанічні сади:	1	18,5	3	42,7
а) загальнодержавного значення	1	18,5	2	41,2
б) місцевого значення	-	-	1	1,5
Дендрологічні парки:	-	-	1	5,0
а) загальнодержавного значення	-	-	-	0,0
б) місцевого значення:	-	-	1	5,0
Зоологічні парки:	-	-	2	10,9
а) загальнодержавного значення	-	-	-	0,0
б) місцевого значення	-	-	2	10,9
Разом	147	27240,1	204	42236,6

Станом на 01.01.2004 р. до складу ПЗФ входило 204 заповідні об'єкти, загальною площею 42236,57 га, з них 15 – загальнодержавного значення площею 23,6 тис. га та 189 – місцевого значення площею 9,6 тис. га (табл. 2).

Таблиця 2

Реєстр територій і об'єктів природо-заповідного фонду Західно-Подільського горбогір'я (станом на 1.01.2006 р.)

№ п/п	Категорія, тип територій та об'єктів природно-заповідного фонду	Кількість, шт.	Площа, га	Частка від загальної площі, %
I.	Національні природні парки	1	10072,2	24,0
II.	Регіональні ландшафтні парки	2	11779,4	28,0
III.	Заказники:	41	17999,3	43,0
III.1.	а) загальнодержавного значення:	3	969,0	2,5
	в т.ч. - ландшафтні	1	70,0	0,25
	- ботанічні	1	60,0	0,2
	- загально-зоологічні	1	839,0	2,05
III.2.	б) місцевого значення:	38	17030,3	40,5
	в т.ч. - ландшафтні	3	3127,0	7,4
	- лісові	6	3900,9	9,3
	- ботанічні	14	178,4	0,5
	- гідрологічні	2	33,0	0,1
	- орнітологічні:	1	60,0	0,2

	- загально-зоологічні	12	9731,0	23,0
IV.	Пам'ятки природи:	124	1774,5	4,2
<i>IV.1</i>	<i>а) загальнодержавного значення:</i>	<i>4</i>	<i>670,8</i>	<i>1,6</i>
	в т.ч. - комплексні	2	374,0	0,9
	- ботанічні	2	296,0	0,7
<i>IV.2</i>	<i>б) місцевого значення:</i>	<i>120</i>	<i>1103,7</i>	<i>2,6</i>
	в т.ч. - комплексні	2	539,3	1,3
	- геологічні	12	92,9	0,2
	- гідрологічні	17	23,7	0,06
	- ботанічні	88	440,8	1,0
	- зоологічні	1	7,0	0,04
V.	Заповідні урочища	7	23,7	0,06
VI.	Ботанічні сади:	3	42,7	0,1
<i>VI.1</i>	<i>а) загальнодержавного значення</i>	<i>2</i>	<i>41,2</i>	<i>0,1</i>
<i>VI.2</i>	<i>б) місцевого значення</i>	<i>1</i>	<i>1,5</i>	<i>0,004</i>
VII.	Дендрологічні парки:	1	5,0	0,01
<i>VII.1</i>	<i>а) загальнодержавного значення</i>	<i>0</i>	<i>0,0</i>	<i>0</i>
<i>VII.2</i>	<i>б) місцевого значення</i>	<i>1</i>	<i>5,0</i>	<i>0,01</i>
VIII.	Зоологічні парки:	2	10,9	0,03
<i>VIII.1</i>	<i>а) загальнодержавного значення</i>	<i>0</i>	<i>0,0</i>	<i>0</i>
<i>VIII.2</i>	<i>б) місцевого значення</i>	<i>2</i>	<i>10,9</i>	<i>0,03</i>
IX.	Парки - пам'ятки садово-паркового мистецтва:	23	260,0	0,6
<i>IX.1</i>	<i>а) загальнодержавного значення</i>	<i>3</i>	<i>81,0</i>	<i>0,2</i>
<i>IX.2</i>	<i>б) місцевого значення</i>	<i>20</i>	<i>179,0</i>	<i>0,4</i>
	Всього:	204	42236,6	100

Примітка: Фактична площа територій і об'єктів природно-заповідного фонду - без урахувань площ тих об'єктів, що входять до складу територій інших об'єктів ПЗФ.

Основа заповідного фонду складають заказники – 43,0 % площі всіх заповідних об'єктів, національний природний парк - 24,0% і два регіональні ландшафтні парки – 28,0 %

У кількісному відношенні переважають пам'ятки природи – 60,8% від загальної кількості заповідних об'єктів, проте за площею частка цих категорій незначна, і займає лише 4,2%.

Таблиця 3.

Співвідношення природо-заповідних об'єктів та територій за площею

№ п/п	Категорія, тип територій та об'єктів ПЗФ	Співвідношення площ природо-заповідних об'єктів та територій, га											
		до 10,0		10,1-50,0		50,1-100,0		100,1-1000		> 1000		Всього	
		шт.	%	шт.	%	шт.	%	шт.	%	шт.	%	шт.	%
1.	НПП	–	0,0	–	0,0	–	0,0	–	0,0	1	0,5	1	0,5
2.	РЛП	–	0,0	–	0,0	–	0,0	1	0,5	1	0,5	2	1,0
3.	ЗК	10	4,9	8	3,9	4	2,0	14	6,8	5	2,5	41	20,1
4.	ПП	102	50,0	16	7,8	2	1,0	4	2,0	–	0,0	124	60,8
5.	ЗУ	1	0,4	5	2,5	–	0,0	1	0,5	–	0,0	7	3,4
6.	ППСПМ	14	6,8	8	3,9	1	0,5	–	0,0	–	0,0	23	11,2
7.	БС	1	0,5	2	1,0	–	0,0	–	0,0	–	0,0	3	1,5
8.	ДП	1	0,5	–	0,0	–	0,0	–	0,0	–	0,0	1	0,5
9.	ЗООП	2	1,0	–	0,0	–	0,0	–	0,0	–	0,0	2	1
	Разом	131	64,1	39	19,1	7	3,5	20	9,8	7	3,5	204	100

Примітка: НПП – національний природний парк, РЛП – регіональний ландшафтний парк, ЗК – заказник, ПП – пам'ятка природи, ЗУ – заповідне урочище, ППСПМ – парк-пам'ятка садово-паркового мистецтва, БС – ботанічний сад, ДП – дендропарк, ЗООП – зоопарк.

За розмірами більше половини припадає на дрібні (від 1 до 10 га), втричі менше – на об'єкти від 10 до 100 га (21,5%). Великих заповідних територій (від 1000 га і більше) – лише 7, або 3,5%. (табл. 3).

Загалом, заповідність ЗПГ (6,8%) залишається низькою в порівнянні із суміжними ландшафтними областями, де цей показник сягає 9-10 і більше відсотків (Прут-Дністровська область – 10,8%, Передкарпаття – 10,4, Західно-Подільська височинна область – 9,1), за винятком Малого Полісся (станом на 01.01.2002 р. тут природозаповіданням охоплено лише 0,9% території).

2. Особливості розміщення природо-заповідних об'єктів та територій у ландшафтних районах

Аналіз ПЗФ ЗПГ свідчить, що у територіальному відношенні спостерігається диспропорція у розподілі природо-заповідних об'єктів по території досліджуваного регіону.

Найменша площа природо-заповідних об'єктів та територій характерна для горбогірних ландшафтних районів (біля 11 тис. га, що складає лише 3,5 % від їх площі), натомість в межах рівнинної частини – їх частка майже втричі більша (10,2 %) (табл. 4).

Таблиця 4.

<i>Розподіл природно-заповідних територій та об'єктів ЗПГ</i>				
Групи ландшафтних районів	Кількість природно-заповідних територій та об'єктів		Площа природно-заповідних територій та об'єктів, га	
	шт.	%	га	%
Горбогірно-лісова	82	40,2	10990,93	26,0
Опільсько-лісостепова	122	59,8	31245,64	74,0
Усього по регіону	204	100	42236,57	100

Найповніше у ПЗФ представлені природні комплекси Бурштинського і Галицького опілля та горбогірних ландшафтних районів (ЛР): Давидівського, Монастириського, де відсоток заповідності найвищий (більше 15%). Відносно високі показники заповідності мають Гологірський, Бережанський та Стільський ЛР (5-6%). У інших природних районах ПЗФ не перевищує 2% від їх площі. Особливо низькі показники у Бібрському і Перемишлянському ЛР, де заповідність становить менше 0,1 % (0,005 і 0,01% - відповідно).

Наявна мережа ПЗТ – це лише частина наявного біологічного і ландшафтного різноманіття регіону і не охоплює належно всі типи ландшафтів, не формує цілісної системи – екологічного каркасу, який забезпечував би стійкість ландшафтних систем, збереження біо-і ландшафтного різноманіття.

3. Шляхи оптимізації природо-заповідного фонду.

Одним з важливих напрямків оптимізації середовища життєдіяльності людини і збереження ландшафтного та біологічного різноманіття є розширення і вдосконалення природно-заповідного фонду. В межах ЗПГ, як одному з найважливіших для Заходу України і Центральної Європи екологовизначальному регіоні, здійснюється послідовна політика у формуванні адекватної цьому значенню системи заповідних територій, передусім за рахунок територіально монолітних і ландшафтно репрезентативних територій.

В цілому, існуюча природно-заповідна мережа ЗПГ в більшій мірі репрезентує зональні та екстразональні типи рослинності з типовими та рідкісними угрупованнями. Втім, порівняння характеру розміщення заповідних територій ЗПГ з ландшафтною структурою регіону свідчить, що заповіданням охоплені далеко не всі типові, специфічні, рідкісні й унікальні ландшафтні місцевості.

Тому актуальним є розширення наявних і створення нових заповідних територій – передусім у тих ландшафтних районах, де їхня площа недостатня, або зовсім мізерна. З цією метою передбачається підвищити представленість в ПЗФ ландшафтних комплексів із

У перспективній мережі ПЗФ ЗПГ найбільш важливе значення матимуть об'єкти поліфункціонального призначення – НПП і РЛП. Їх функціонування забезпечуватиме не лише збереження природного різноманіття та можливості здійснення наукових досліджень, а й створюватиме умови для розвитку екологічної освіти, рекреації і екотуризму, відпочинку й оздоровлення населення, охорони історико-культурної спадщини. З цією метою передбачено створити один НПП ("Дністровський каньйон") та три РЛП ("Стільський", "Бережанський" (Опільський), "Гологоро-Вороняцький").

Разом з цим, необхідна регульована реконструкція й оптимізація агроландшафтів з наближенням їхньої просторової структури і речовинно-енергетичного обміну до рівня природних ландшафтів з урахуванням двох системно-екологічних рівнів – ландшафтного і водозбірного [3]. Ландшафтно-водозбірний принцип передбачає структурування угідь, формування в межах водозбору складної мозаїчної просторової структури й оптимального співвідношення угідь (ліс : луки : рілля).

Висновки:

1) ЗПГ є цікавим у ботанічному та ландшафтному аспектах регіоном з типовими зональними і азональними природними комплексами, найбільш цінні ділянки яких охороняються нині на територіях ПЗФ;

2) концепція розвитку заповідної справи в ЗПГ передбачає подальше зростання її суспільного значення та оптимізацію мережі територій та об'єктів ПЗФ;

3) за останні 10-15 років на території ЗПГ намітилась позитивна тенденція щодо темпів зростання кількісних і якісних показників природозаповідання;

4) зараз на території ЗПГ налічується 204 природно-заповідних територій та об'єктів загальною площею 42,2 тис. га, що становить 6,7% території дослідження;

5) аналіз структури ПЗФ свідчить, що за кількісними показниками провідне місце серед категорій заповідних об'єктів належить пам'яткам природи і заказникам. За часткою площ домінують заказники (43 %) та регіональні ландшафтні парки (28 %);

6) понад 2/3 всієї площі ПЗФ ЗПГ це лісові (природні і природно-антропогенні) ландшафти, частка ж лучних, лучно-степових, лучно-болотних та водно-болотних ПТК – доволі низька (менше 10 %);

7) у територіальному відношенні спостерігається диспропорція у розподілі природно-заповідних об'єктів по території досліджуваного регіону. Так, найменша їх площа у горбогірних ландшафтних районах (біля 11 тис. га, що складає лише 3,5 % від їх площі), натомість в межах рівнинної частини – їх частка майже втричі більша (10,2 %);

8) найбільші за площею природоохоронні території ЗПГ приурочені до Галицького і Бурштинського ЛР (частина територій яких входять до складу Галицького НПП) та Монастирського ЛР (південна частина входить до складу Дністровського РЛП);

9) найілюстративнішими показниками, що характеризують якісну складову охорони ландшафтного різноманіття регіону, є його заповідність у цілому та кожного ЛР зокрема. Найвищі показники мають Галицький, Давидівський, Монастирський ЛР (більше 15 %) та м. Львів (біля 10 %), найнижчі показники характерні для Бібрського і Перемишлянського ЛР, заповідність яких становить менше 0,1 %; заповідність ЗПГ у цілому – 6,8%;

10) зважаючи на значний рекреаційний потенціал та популярність природи регіону серед туристів, в останні роки створені заповідні об'єкти поліфункціонального призначення – регіональні ландшафтні парки, які поєднують в собі функції збереження цінних природних і історико-культурних комплексів та об'єктів, а також сприяють розвитку туристичної і рекреаційної галузей. На перспективу – запроєктовано створення ще трьох РЛП ("Стільський", "Бережанський (Опільський)", "Гологоро-Вороняцький") та одного НПП ("Дністровський каньйон");

11) з метою покращення стану довкілля, на найближчу перспективу рекомендується розширити мережу ПЗФ ЗПГ за рахунок створення одного природного заповідника

(категорії, де здійснюється комплексний підхід до охорони біорізноманіття і яка ще не представлена на теренах ЗПП) та декількох об'єктів та територій інших природоохоронних категорій;

12) без розробки та запровадження нової, більш ефективної системи еколого-освітніх та навчально-виховних заходів, які би були спрямовані на формування у свідомості населення, особливо молоді, державних службовців та господарських керівників екологічного мислення, досягти поставленої мети буде доволі складно. Саме екоосвітня складова сприяє зміні ставлення туристів і місцевих жителів як до довкілля певної місцевості, так і до довкілля загалом. Разом з цим, слід ширше запроваджувати такий вид рекреаційної діяльності як екотуризм, що ґрунтується на природоохоронних підходах до використання природних ресурсів в рекреаційних цілях і поєднує в собі ековиховну (екодидактичну) та екопізнавальну (екодукаційну) функції;

13) добре продумана, науково-обґрунтована мережа об'єктів і територій ПЗФ дозволить зберегти біо- і ландшафтне різноманіття регіону, що матиме важливе значення для з'ясування багатьох питань пов'язаних з історією розвитку рослинного світу регіону;

14) варто було б, також, створити музей місцевої природи, де відвідувачі могли б знайомитись з природо-заповідними об'єктами та рідкісними представниками флори і фауни регіону (на макетах, рисунках, фотографіях, у гербарних колекціях, при перегляді відеофільмів тощо).

Література:

1. Закон України "Про Загальнодержавну програму формування національної екологічної мережі України на 2000-2015 роки". – К., 2000. – 28 с.
2. Леоненко В.Б., Стеценко М.П., Возний Ю.М. Атлас об'єктів природо-заповідного фонду України. – К.: ВПЦ Київський університет, 2003. – 119 с.
3. Приходько М.М. Ґрунтоводоохоронні біоінженерні комплекси та оптимізація ландшафтів у басейнах малих річок західного регіону України. – Івано-Франківськ, 1996. – 83 с.
4. Розбудова екомережі України / Під ред. Ю.Р. Шеляг-Сосонко. – К., 1999. – 126 с.
5. Формування регіональних схем екомережі: Методичні рекомендації / Авт. кол.: Андрієнко-Малюк Т., Макарєнко Л., Гребєнюк Є. та ін. – К., 2004. – 40 с.
6. Шлягер-Сосонко Ю.Р., Попович С.Ю., Устименко П.М. Система природно-заповідних територій України // Український ботанічний журнал, 1994. – Т. 51, №1. – С. 5- 9.

Summary:

P. Demyanchuk. NATURE-PROTECTED FUND OF WESTERN-PODILLYA HILLS AND PERSPECTIVES OF HIS DEVELOPMENT.

Basic stages of forming a nature-protected fund Western-Podilla hills are considered, an analysis of the modern placing of nature-protected territories and objects in the landscape districts is done and set basic ways of their optimization.